

Araştırma Makalesi/Research Article

**Osmanlı Maliyesinde Akçe Farkı Meselesi
(1880 - 1916)
Mâhiyetine, Yol Açtığı Sorunlara ve Bulunan
Çözümlere Dair Bazı Tespitler**

Ömerül Faruk Bölükbaşı*

(ORCID: 0000-0002-4868-2253)

Makale Gönderim Tarihi

15.08.2022

Makale Kabul Tarihi

08.09.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Bölükbaşı, Ö. F., “Osmanlı Maliyesinde Akçe Farkı Meselesi (1880 - 1916) Mâhiyetine, Yol Açtığı Sorunlara ve Bulunan Çözümlere Dair Bazı Tespitler”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Eylül 2022): 602-626.

APA: Bölükbaşı, Ö. F. (2022). Osmanlı Maliyesinde Akçe Farkı Meselesi (1880 - 1916) Mâhiyetine, Yol Açtığı Sorunlara ve Bulunan Çözümlere Dair Bazı Tespitler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (2) , 602-626.

Öz

Bu makale, 1880 – 1916 yılları arasında akçe farkı meselesinin mâlî sistemde yol açtığı sorunları ve bunları çözmek için devletin giriştiği uygulamaları tahlil etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Dünya piyasalarında gümüş fiyatlarının 1870’li yıllardan itibaren düşmeye başlamasıyla, çift metalli düzene sahip Osmanlı para sistemi büyük sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bu sıkıntıları halletmek için 1880 yılında yürürlüğe konulan kararnâme ise Osmanlı hazinesinin pek çok problemle karşı karşıya kalmasına, akçe farkı meselesinin mâlî sistem için büyük bir sorun kaynağına dönüşmesine yol açmıştır. Devletin

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye, faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

aldığı tedbirler, akçe farkının yol açtığı sorunlara karşı uzunca bir süre etkili olamamıştır. Nihayet 1916 Tevhid-i Meskûkât Kanunu yaşanan sorunu belirli ölçüde çözüme kavuşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: mecrediye 19 kuruş hesabıyla, gümüş mecrediye, altın lira, 1880 Meskûkât Kararnâmesi, 1916 Tevhid-i Meskûkât Kanunu, akçe farkı

**The Issue of Agiotage at Ottoman Finance (1880 – 1916)
Some Evaluations Concerning Its Essence, the Problems It Caused and
Solutions Found**

Abstract

This study was written in order to analyze the problems caused by agiotage in finance and the practices of the state in solving these problems. As silver prices began to fall in the world markets since the 1870s, the Ottoman bimetallic monetary system began to experience great difficulties. The decree that put into effect in 1880 to solve these troubles caused the Ottoman treasury to face many problems, and the problem of agiotage turned into a major source of problems for the Ottoman financial system. Measures taken by the state against the problems due to agiotage could not be effective for a long time. Finally, 1916 The Law for the Unifacation of Coinage solved this experienced problem to a certain extent.

Keywords: Account the mecrediye at 19 quruş, silver mecrediye, gold lira, 1880 Coinage Decree, 1916 The Law for the Unifacation of Coinage, agiotage.

Giriş

Akçe farkı esasında iki ayrı sikke türünün mübadelesi sırasında ortaya çıkan farkı ifade eder. Sikkeler arasındaki fark bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişebilir. Bazen de aynı sikke türü, farklı rayiçler üzerinden alınıp verilebilir; rayiçler çeşitli şartların etkisiyle ortaya çıkar. Rayicin ne olacağı hususunda bazen devlet otoritesi cebrî kararlar alıp, uygulayabilir. 1880 – 1916 yılları arasında Osmanlı maliyesi ve para sisteminin önemli baş ağrılarından biri akçe farkı meselesi olmuştur.¹ Bu çalışmada devlet hazinesinin ve mâlî sistemin akçe farkı yüzünden yaşadığı problemler ve bunlara karşı alınan tedbirler tahlil edilecektir. Özellikle altın lirayla gümüş mecrediyenin mübadelesi esnasında ortaya

¹ Zafer Toprak, *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1914 – 1918*, İstanbul 2003, s. 17 – 46.

çıkan akçe farkı ile ödemelerde mecdiyenin farklı rayiçlerden kabul edilmesiyle oluşan akçe farkına odaklanılacaktır. Akçe farkı meselesi piyasadaki ticârî işlemlerde ve ekonomik hayatta da önemli sorunlara yol açmıştır. Ancak bunlar başka bir çalışmada ele alınması gerekecek kadar tafsilatlıdır.² O yüzden bu çalışmada sadece hazine ve maliyeyle ilgili alanlarda oluşan sıkıntılar ve bulunan çözümler üzerinde durulacaktır.

Meselenin Tarihî Arka Planı

Uzun tarihi boyunca çeşitli krizlere mâruz kalan Osmanlı para sisteminin önemli dönemeçlerinden biri, 1844 yılında tamamlanan Tashih-i Sikke reformuydu. Osmanlı Devleti'nin çift metalli düzene geçişini sağlayan reform, sikke tağşışlerinin geride bırakılmasını sağladığı gibi nispeten istikrarlı bir dönemin de kapısını araladı. Kâğıt para ve dış borçlanma sayesinde artık mâdenî sikkelerin tağşışine ihtiyaç duyulmayacaktı. Çift metalli düzen 100 gümüş kuruş 1 altın lira esasına dayanıyordu. Altın gümüş paritesi 1'e 15,090 oranına sabitlenmişti. Yeni basılan sikkelerden özellikle 20 kuruş değerindeki mecdiyeler alışverişlerde çok kullanılıyor, piyasada büyük rağbet görüyordu.

Kapsamlı bir reform yapılmasına rağmen aslında para sistemini tam anlamıyla istikrara kavuşturacak bir düzen kurulamamıştı. Nitekim sistemin zayıflıkları ve istikrar görüntüsünün altındaki sorunlar kısa sürede ortaya çıkacaktı. Reformun en önemli hedeflerinden biri piyasadaki eski ve mağşuş sikkelerin tedavülden çekilmesi idi. Ancak mâlî sıkıntılar yüzünden bu bir türlü yapılamadı. Yeni sikkelerle eskiler bir arada tedavül etmeye devam ettiler. Yapılan tahminlere bakılırsa Darphane'nin piyasadaki eski sikkelerin sayısına yetiyecek miktarda yeni sikkelyi basabilmesi, Sultan Abdülaziz dönemine kadar mümkün olamadı. Doğu ve güney vilayetlerinde taler ve rupi gibi yabancı sikkelerin hâkimiyeti, hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak için basılan kâğıt paraların aşırı değer kaybetmesi işleri daha da karmaşık hale getirdi.

1870'li yıllardan itibaren ortaya çıkan başka bir faktör ise çift metalli düzene sahip diğer ülkeler gibi Osmanlı para sistemini de büyük bir sıkıntı içine soktu. Amerika kıtasında yeni keşfedilen zengin maden

² Akçe farkı meselesinin ticârî ve ekonomik hayatta yol açtığı sorunlar, hazırlamakta olduğumuz ve yakında yayınlanacak olan başka bir makalede ele alınmıştır.

yatakları, dünya piyasalarında gümüşün değerini düşürmeye başladı. Osmanlı idaresi alınması gereken tedbirler konusunda geç kaldığı için mesele daha da çetrefilli hale geldi. Özellikle gümüş sikke basımına devam edilmesi yıkıcı bir hata oldu ve piyasadaki dengeyi iyice bozdu. Bilindiği üzere 1870'li yıllar Osmanlı Devleti için büyük siyâsî ve mâlî çalkantılarla geçmişti. Osmanlı hükümeti bütün bu sorunların arasında nihayet 5 Ocak 1880 tarihinde meskûkât meselesiyle ilgili düzenleme yapabildi. Konuyla ilgili husûsî bir kararnâme yayınlandı. Buna göre Osmanlı para düzeninin temel birimi 100 kuruşluk altın lira olacak, 20 kuruş değerindeki mecdiyelerin kıymeti 19 kuruşa düşürülecek, mecdiyenin alt birimlerinin kıymeti de buna göre belirlenecekti. Böylece gümüş sikkelerin nominal değeri %5 azaltılmış oluyordu. Ayrıca mecdiye darbi durduruldu. Altın lira ise mal sandıklarında 100 kuruşa kabul edilmeye devam edecekti.³ Yapılan düzenlemelerden biri de piyasadaki 1844 öncesinden kalma mağşuş sikkelere ilişkindi. Devlete yapılan ödemelerde bu sikkeler %5'e kadar nominal değeri üzerinden, kalan kısmında ise nominal değerinin yarısından kabul edilecekti. Böylelikle devlet uzun süredir tedavülden kaldıramadığı mağşuş sikkelerin değerini ciddi ölçüde azaltmış oluyordu.

Kararnâmenin inşa ettiği yeni düzen, Osmanlı para sisteminin çift mikyas esasından ayrılması, total bir altın standardına geçmesi anlamını taşıyordu. Mecdiye darbının durdurulması başta olmak üzere, Osmanlı idaresi aldığı tedbirler sayesinde gümüş sikkelerin değer kaybını kontrol altına almayı başarabilirdi. Hazineye yapılan ödemelerde altın liralara 100 kuruş, mecdiyeler 19 kuruş kıymetinde kabul edileceği için halk devlete ödeme yaparken gümüş sikkeleri kullanmaya başladı.⁴ Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi'nin son müdürlerinden biri olan Hasan Ferid Bey 1880 tarihli kararnâmenin Osmanlı maliyesinde çürük para/sağ para meselesinin doğmasına yol açtığını söyler.⁵ Hasan Ferid'in çürük para/sağ para meselesi olarak adlandırdığı husus arşiv belgelerinde

³ Bu 100 kuruş, mecdiye 19 kuruş hesabıyla idi. Mecdiye 20 kuruş hesabıyla 105,26 kuruşa tekabül ediyordu.

⁴ Edhem Eldem, "Genel Kargaşa ve İdare-i Maslahat: XIX. Yüzyılda Osmanlı Para Sistemi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 2022, s. 81 – 131; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 222 – 239.

⁵ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, İstanbul 1330, c. I, s. 239 – 281.

genellikle akçe farkı olarak anılmaktadır. Osmanlı hazinesinin altın lira ve gümüş mecdiyeyi alıp veya verirken giriştiği uygulamalar; muhasebe kayıtlarını tutarken yaptığı işlemler akçe farkının çeşitli şekillerde ortaya çıkmasına ve maliyeciler için büyük sorunlar doğurmasına yol açmıştır.

Akçe Farkının Mâhiyeti ve Oluşumu

Mecdiye ve alt birimlerinin nominal değerinin 1880 yılında %5 azaltılması, yani 1844 yılında 20 kuruşluk sikke olarak piyasaya sürülen ve üzerinde 20 kuruş değerinde olduğu yazan mecdiyelerin kıymetinin devlet tarafından 19 kuruş kabul edilecek olması, resmî kayıtların ve muhasebe işlemlerinin buna göre düzenlenmesini gerektirdi.⁶ Bu yüzden resmî belgelerde herhangi bir parasal büyüklükten söz ediliyorsa *“mecdiye 19 kuruş hesabıyla”* ifadesi eklenmeye başlandı. Bu yapılmazsa bahse konu paranın miktarı konusunda karışıklık ortaya çıkabiliyordu. Bu karışıklık hem ödeme esnasında, hem de ödemenin kayda geçirilmesi ve buna bağlı olarak yapılacak muhasebe işlemlerinde ciddi sorunlara yol açabiliyordu.

Mecdiye 19 kuruş hesabıyla 95 kuruş, mecdiye 20 kuruş hesabıyla 100 kuruşa eşitti. Mecdiye 19 kuruş hesabıyla 100 kuruş, mecdiye 20 kuruş hesabıyla 100 kuruştan %5,26 kadar daha değerli oluyordu.⁷ Mecdiye 19 kuruş hesabıyla 1.000 kuruşu olan bir kimsenin elinde 52,631 mecdiyesi; mecdiye 20 kuruş hesabıyla 1.000 kuruşu olan bir kimsenin elinde ise 50 mecdiyesi oluyordu. Mecdiye 19 kuruş hesabıyla 1.000 kuruşun altın lira karşılığı yaklaşık 9,746’ydi. Mecdiye 20 kuruş hesabıyla 1.000 kuruşun altın lira karşılığı ise yaklaşık 9,259’du.

24 Nisan 1910 tarihli bir belgedeki örnek çok öğreticidir. Emniyet-i Umûmiyye İdaresi’nin ihtiyaç duyduğu on adet süpürge, satıcıya 35 kuruş ödenerek alınmıştı. Ancak bu rakam mecdiye 20 kuruş hesabıyla yapılan bir ödemeydi. Süpürge satıcısına fiziki olarak da 35 kuruş verilmişti. Ancak söz konusu ödeme kurumun harcama kalemleri arasına kaydedilirken sağ para olarak, yani mecdiye 19 kuruş hesabıyla 33,25 kuruş olarak kaydedilmişti. Dolayısıyla aradaki 1,75 kuruşluk meblağ akçe farkı oluyordu.⁸ 19 Mart 1910 tarihli başka bir kayda göre ise

⁶ BOA. DH.MKT, 2519/93; 11 Nisan 1889 (30 Mart 1305), BOA. ML. EEM, 110/87.

⁷ BOA. BEO, 4314/323517.

⁸ 24 Nisan 1910 (11 Nisan 1326), BOA. DH.EUM.MH, 15/18.

Emniyet-i Umûmiyye İdaresi'ne iki adet etajer satın alınmıştı. Bunların bedeli olarak ödenen para mecdiye 20 kuruş hesabıyla ve çürük para olarak 95 kuruştur. Mecdkiye 19 kuruş olarak hesaplandığında, yani sağ para olarak ifade edildiğinde ise 90,25 kuruş oluyordu. Aradaki 4,75 kuruş akçe farkıydı. Etajerin tedarik edildiği esnafa fiziki sikke olarak 95 kuruş ödense de, aslında 90,25 kuruş ödenmiş oluyordu. Yapılan harcama kurumun bütçesine masraf olarak kaydediliyor, kayıtlara mecdiye 19 kuruş hesabıyla geçiriliyordu.⁹

1870'li yıllardan itibaren dünya piyasalarında gümüş arzının büyük artış göstermesi 1844 yılında kurulan altın lira - gümüş kuruş dengesini bozmuştu. 1880 tarihli kararnâmenin dördüncü maddesinde açıkça belirtildiği üzere lira - kuruş dengesini bir ölçüde de olsa tekrar sağlayabilmek için mecdiye ve alt birimlerinin değeri %5 azaltılmıştı. Daha doğrusu altın liraya karşı verilen gümüşün miktarı arttırılmıştı. Dolayısıyla 1880 yılında mecdiyenin değerinin 19 kuruşa indirilmesinin en önemli amaçlarından biri değeri azalan gümüş kuruşu, altın liranın yüzde biri olabilecek değere yaklaştırmaktı.¹⁰

Dönemin birçok maliyecisi mecdiyenin değerinin 19 kuruşa düşürülmesini eleştirmiş, önemli olan adımın mecdiye basımının durdurulması olduğunu söyleyip, mecdiyenin 19 kuruşa düşürülmesinin hata olduğunu ifade etmiştir. Eğer devlet mecdiyenin değerini düşürmese sadece mecdiye darbını durdurmakla iktifa etseydi, bu bile sorunun çözümüne yetebilirdi. Her ne kadar gümüşün kıymeti dünya piyasalarında düşmekte ve bu durum gümüş sikkeleri etkilemekteyse de, piyasadaki ufaklık ihtiyacı nedeniyle dolaşımdaki mecdiye kıymetini koruyabilirdi denilmiştir. Yapılan tahmini hesaplamalara göre tedavüldeki altın ve gümüş sikkelerin miktarı, piyasanın kendi dengesini bulmasını sağlayabilecek miktarlardaydı.¹¹ 1880 tarihli düzenlemeyle

⁹ 19 Mart 1910 (6 Mart 1326), BOA. DH.EUM.MH, 14/39.

¹⁰ "Meclis-i Meb'usanın İn'ikadında Kanuniyeti Tasdik Olunmak Üzere Meskûkât-ı Osmaniye Hakkında Kararnâme Layihasıdır" *Düstur*, Birinci Tertip, İstanbul, Zeyl c. 1, s. 67 – 69.

¹¹ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 239 – 281; *İhsâiyat-ı Maliye (1325)*, İstanbul 1327, s. 219 – 220; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, İstanbul, (varidat kısmı) s. 72 – 79.

mecidiyenin değerinin 19 kuruşa düşürülmesinin devlete sağladığı en önemli kazanç, vergi gelirlerinin fiili olarak %5 kadar artmış olmasıydı.

1844 yılında çerçevesi çizilen sisteme göre 5 gümüş meciדיye veren birinin 100 kuruş değerinde olan bir altın lirayı alabilmesi gerekiyordu. Ancak 1870'ten sonraki gelişmeler bunu imkân dışına çıkarmıştı. 1880 tarihli düzenlemenin ardından meciדיye ile hazineye ödeme yapan bir kişi 5 meciديyeye ilaveten bir çeyrek meciדיye ve 10 pâre verdiğiinde (toplam 105,25 kuruş), meciדיye 19 kuruş hesabıyla 100 kuruş ödemiş oluyordu. Böylece yüz kuruşluk borcunu 105,25 kuruşla ödemesi gerekiyordu. Ancak aynı kişi elindeki bir altın lirayı piyasada daha yüksek fiyata bozduruyordu. Bu fiyat 108 kuruşu geçebiliyordu. Doğal olarak ellerindeki altınları piyasada bozdurup devlete ödemelerini gümüş sikke ile yapıyor, böylece akçe farkından iki buçuk kuruşa yakın kâr ediyorlardı.¹² Hazineye altın liralara yerine gümüş sikkelerin akmasının en önemli sebebi buydu. Ayrıca 1880 tarihli düzenleme yapılırken meciדיye ile yapılacak ödemelere bir sınır konulmamış olması da bu durumu tetikliyordu.

Nasıl ahali elindeki altın liralara vermektan kaçınıyor gümüş sikkeleri harcamak istiyorsa, devlet de harcamalarını ve ödemelerini öncelikle gümüş sikke ile yapmak istiyordu. Mal sandıklarının ödemelerde lira kullanması yasaktı. 1880 yılında kararname yayınlandıktan kısa bir süre sonra Sadrazam Said Paşa bu hususta bir emir kaleme almıştı. Maaşlar ve sıradan masraflar ödenirken gümüş sikkeler kullanılacak, sandıklara giren altın sikkeler asla bu tür masraflar için harcanmayacaktı. Bu talimatın temel hedefi hazinenin akçe farkı masrafını mümkün olduğunca azaltabilmektir.¹³

¹² Mecidiye 20 kuruş hesabıyla yani 1844 standartlarıyla 5 meciדיye, 1 çeyrek meciדיye ve 10 pâre veren kişi $[(5 \times 20) + (5) + (0,25) = 105,25]$, 1880 standartlarıyla yani meciדיye 19 kuruş hesabıyla $[(5 \times 19) + (4,75) + (0,25) = 100]$ 100 kuruş vermiş oluyordu [5 Mart 1889 (21 Şubat 1304), BOA. Y.PRK.HH, 21/13].

¹³ BOA. ML.EEM, 230/25; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442 – 1930)*, c. 4, s. 140 – 141. Bu eserin içinde II. Abdülhamid dönemi Maliye nazırlarından Ziya Paşa'nın hatıratı yer almaktadır. Ziya Paşa'nın akçe farkı meselesine dair önemli değerlendirmeleri mevcuttur. Ziya Paşa talebi üzerine hatıralarını kaleme alıp Pakalın'a vermiş, Pakalın da eserinin dördüncü cildinde 99. sayfa ile 212. sayfa arasına hatıraları aynen derç etmişti.

Bazen ödeme veya harcama yapılması gerektiğinde hazinede yeterli miktarda gümüş sikke kalmamış olabiliyordu. Bu durumda altın liralara ödemelerde kullanılması icab ediyordu. Ancak Meskûkât Kararnâmesine göre altın liranın kıymeti 100 kuruştur. Herhangi bir ödeme veya harcama için lirayı 100 kuruştan saymak ise hazinenin zarar etmesi anlamına gelirdi. Bu nedenle kararnâmenin neşrinin hemen ardından yayınlanan ve kararnâmeyi maliye memurları için tefsir eden belgede, altın liranın 100 kuruş sayılmasından maksadın liranın hazineye kabulü sırasındaki işlemler olduğu belirtildi.¹⁴ Altın liralara ödeme veya harcama yapıldığında ise olması gereken eldeki altınları piyasa fiyatından saymak veya piyasada farkıyla bozdurup ödeme yapmaktı. Bu işlemler sonucunda hâsıl olacak fazla para da akçe farkı olacaktı.¹⁵ Devlet kurumları elinde mecdiye olmadığında altın lira verip mecdiye temin ettiği gibi tersini de yapmak zorunda kalabiliyordu. Eldeki mecdiyeler verilip altın lira da alınabiliyordu. Bu durumda akçe farkı devlet kurumlarının zararına olacak şekilde ortaya çıkıyor, altın temini için bir miktar fark ödeniyordu. Kâr veya zarar olarak ortaya çıkan bu farkların ikisi de akçe farkıydı.¹⁶ Altın lira ve mecdiye değiştirilirken ortaya çıkan akçe farkı kayda geçirilirken sağ para cinsinden, mecdiye 19 kuruş hesabıyla kaydediliyordu.¹⁷

Hazineden ödeme veya harcama için altın lira çıktığında bunun piyasadaki cârî fiyata göre kuruş karşılığının hesaplanması, kaydının tutulması veya cârî fiyata göre bozdurulması zamanla ciddi sorunlar yaratmıştır.¹⁸ Konu 1 Kasım 1898 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'te ele alınmış, muhasebe ve kayıt işlemlerinde kolaylık sağlamak amacıyla altın lira ile gümüş mecdiye arasındaki fark için sabit bir rakam belirlenmesi kararına varılmıştır. Piyasa fiyatının üzerine küçük bir ekleme yapılarak bu rakamın 102,75 kuruş olmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Aslında belirlenen bu rakam mecdiye 19 kuruş hesabıyla idi. Bu rakam mecdiye 20 kuruş hesabıyla ifade edildiğinde ise 108,157 kuruş

¹⁴ 19 Mart 1880 (7 Rebîülâhir 1297), TSMA. E, 631/101.

¹⁵ 12 Eylül 1893 (1 Rebîülevvel 1311), BOA. Y.PRK.PT, 9/48.

¹⁶ 12 Temmuz 1886 (30 Haziran 1302), BOA. ML.EEM, 86/25; 12 Ocak 1889 (31 Kânûnevvvel 1314), BOA. ML.EEM, 301/84; 27 Eylül 1902 (14 Eylül 1318), BOA. ML. EEM, 419/22.

¹⁷ Ek 1 ve Ek 2'deki belgelerde bu durum açıkça görülmektedir.

¹⁸ 29 Nisan 1898 (7 Zilhicce 1315), BOA. BEO, 1119/83858.

oluyordu. Dolayısıyla piyasadaki cârî fiyata uygun hale geliyordu. Hazine ve diğer devlet daireleri veznelerinden maaşlar, harcırahlar ve diğer tahsisatlar için altın lira vermek zorunda kalırlarsa liranın mecdiye 19 kuruş hesabıyla 102,75 kuruşa verilmesi uygun bulunmuştu. Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nde alınan karar Maliye Nezareti'ne bildirilmiş, daha sonra Meclis-i Vükelâ'da da onaylanmıştı.¹⁹ Hazinesinin banka hesaplarındaki parası üzerine verdiği tediye emirleri yerine getirilirken alacaklıya verilecek altın liralara da 102,75 kuruş üzerinden hesaplanmaya başlanmıştı.²⁰

1880 tarihli kararname liranın 100 kuruş kabul ettiği için halkın devlete yapacağı ödemelerde gümüş sikkeleri tercih ettiği yukarıda belirtilmişti. Bu durum hazine açısından ise önemli bir zararın ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Öte yandan hazine liranın 100 kuruştan fazlaya kabul edemezken, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Reji piyasa fiyatından kabul ediyordu. Bu ise hazinenin aleyhine olan vaziyeti daha da şiddetli hale getiriyordu.²¹ Bu durumun çözülebilmesinin tek yolu, hazinenin liranın sarf ederken olduğu gibi kabul ederken de piyasa fiyatına uygun bir rakam belirlemesiydi. Bu konuda Ziraat Bankası'nın da çeşitli talepleri olmuştu.²² Beklenen adım oldukça geç olsa da, nihayet atıldı. 14 Mart 1909 (1325 mâlî yılı başı) tarihinden itibaren lira hazineye kabul edilirken 102,60 kuruştan kabul edilmeye başlandı. Tabii bu rakam da mecdiye 19 kuruş hesabıylaydı.²³

¹⁹ 21 Ocak 1899 (9 Ramazan 1316), BOA. BEO, 1290/96677; BOA. ŞD, 379/57; 4 Nisan 1899 (23 Zilkade 1316), BOA. ŞD, 2693/4; 26 Mart 1899 (14 Mart 1315), BOA. MV, 97/21.

²⁰ 1 Ağustos 1906 (10 Cemâziyelâhir 1324), BOA. TFR.I.MN, 100/9954.

²¹ 10 Eylül 1908 (13 Şaban 1326), BOA. BEO, 3393/254446; Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, s. 140 – 141, 151 – 152.

²² 8 Mart 1892 (8 Şaban 1309), BOA. ML.EEM, 86/25.

²³ Bu noktada arşiv evrakında ve literatürde bir problem vardır. Bazı arşiv belgelerinde ve dönemin bürokratlarının yazılarında hazinenin liranın 102,75 kuruşa kabul etmesine karar verildiği yönünde bilgiler vardır. Ancak birçoğu ise 102,60 rakamını verir. Belgelerin farklı bilgiler vermesi ilginç bir durumdur [10 Eylül 1908 (13 Şaban 1326), BOA. BEO, 3393/254446; 27 Nisan 1909 (6 Rebûlâhir 1327), BOA. TFR.I.KV, 220/21915; 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), BOA. ML.EEM, 802/1; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, s. 72 – 79; Sakızlı Ermenak, "Usul-i Sikke-i Osmâniyye", *Ulûm-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, c. 1, sayı: 4 – 16; s. 508 – 522; Eldem, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Para Sistemi*, s. 81 – 131; Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâlî*, s. 239 – 281].

Akçe Farkının Mâlî Sistemde Yol Açtığı Sıkıntılar ve Bulunan Çözümlere Dair Örnekler

1880 tarihli düzenleme ilk ilan edildiğinde memurlar arasında kafa karışıklığına yol açmış, birçok kurum yetkilisi meseleyi anlayamamıştı. Bunun üzerine memurların, kâtiplerin ve muhasebecilerin hata yapmaması için izahatta bulunulmuştu.²⁴ Mecidiyenin değerinin 19 kuruşa düşürülmesi üzerine resmî kayıtların tutulması ve muhasebe işlemlerinin yapılmasına ilişkin de bazı düzenlemeler yapıldı.²⁵ Devlet dairelerinde hesaplar mecidiye 19 kuruş hesabı üzerinden tutulmaya başlandı. Bazı ödemeler mecidiye 20 kuruş hesabı üzerinden alınsa bile muhasebesi 19 kuruş hesabı üzerine tutuluyordu.²⁶ Taşrada yapılan inşaat ve tamirat işlemleri için tanzim edilen keşif defterleri ve münâkasa pusulalarının mahalli rayiçle hazırlanması gerekebiliyordu. Bu yapılsa bile nihâî işlemlerin mecidiye 19 kuruş hesabıyla kaydedilmesi gerekiyordu.²⁷ Resmî dairelerin kayıtlarında oluşabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçebilmek için pek çok devlet dairesi mecidiye için ayrı, lira için ayrı hesap tutmak zorunda kaldı.²⁸

Kurumların akçe farkından oluşan kâr ve zararları, nihai olarak bütün hazinenin akçe farkından kâr ve zararını tâyin ediyordu. Hazinenin borç ödemeleri, demir yolu teminatları, yurtdışına ordu için verilen siparişler vs. birçok ödemesi için altın liraya ihtiyacı oluyordu. Bunların gümüş sikkelerle yapılabilmesine imkân yoktu. Ayrıca iç piyasadan satın alınan ama yurtdışı menşeli olan bazı eşya ve malzemenin bedellerinin ödenmesi için de altın lira gerekiyordu. Ancak yukarıda belirtildiği üzere hazine altın lirayı 14 Mart 1909 (1325 mâlî yılı başı) tarihine kadar piyasa fiyatının oldukça altında olan mecidiye 19 kuruş hesabıyla 100 kuruşa kabul ettiği için vergi ödemeleri büyük oranda gümüş sikkeler ile yapılıyordu.

Gümüş sikkelerin akınına uğrayan hazinenin altınla yapması gereken ödemeler için lira tedarik etmesi gerekiyordu. Bu nedenle mecidiye 20 kuruş hesabıyla yaklaşık %8; mecidiye 19 kuruş hesabıyla yaklaşık %2,6

²⁴ 19 Mart 1880 (7 Rebîülâhir 1297), TSMA. E, 631/101.

²⁵ BOA. DH.MKT, 2519/93.

²⁶ 6 Temmuz 1880 (28 Receb 1297), BOA. HR.İD, 241/55.

²⁷ 12 Nisan 1910 (1 Rebîülâhir 1328), BOA. ML.EEM, 793/29.

²⁸ BOA. EV.d, 31210.

zarar ederek piyasadan altın lira temin ediliyordu. Ancak vergi ödemeleri için gelen gümüş sikkelerin mecdiye 19 kuruş hesabıyla kabul edilmesi söz konusu vergilere %5 zam yapılmış olması anlamına geliyordu. Bu da hazinenin altın gümüş farkı nedeniyle maruz kaldığı zararı belli ölçüde karşılıyordu. Hazinenin bir yıllık bütçede yaklaşık yarım milyon lira civarında akçe farkı zararı oluyordu.²⁹ Bu zarara mukabil hazinenin lehine akçe farkı kârı da meydana geliyordu. Bu gelirin miktarı 1903 – 1906 (1319 – 1322 mâlî seneleri) yılları arasında yıllık ortalama 60.000 lira civarındaydı. Akçe farkından dolayı hazinenin girdiği zarar düşünülduğünde bu rakam oldukça mütevazıydı. 14 Mart 1909 (1325 mâlî yılı başından) tarihinden itibaren liranın hazineye yapılacak ödemelerde de piyasa fiyatına uygun bir kurdan kabul edilmeye başlanması hemen etkisini göstermiştir. Hasan Ferid'e bakılırsa kararın ardından durum değişmiş, hazineye yapılan ödemelerde altın lira kullanımı kayda değer şekilde artmıştır.³⁰

Akçe farkından dolayı hazinenin yüklendiği zararı tersine çevirme iddiasıyla ve çeşitli tekliflerle ortaya çıkanlar olabiliyordu. Hazineye 19 kuruşa kabul edilen mecdiyenin hazineden yapılacak ödemelerde 20 kuruş sayılması ve böylece aradaki bir kuruşluk farktan hazine lehine fayda sağlanması yapılan önerilerin ana noktasıydı. İzmit mutasarrıfı Kazım Bey bu tür bir teklifi hükümete sunmuş, elde edilecek gelirin Hicaz Demiryolu için kullanılabileceğini söylemiştir.³¹ Dönemin Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa benzeri bir tasarı Yıldız mahfillerinde de gündeme gelmiş, işin en ateşli müdâfisi Arap İzzet Paşa olmuştur. Ancak Ziya Paşa'nın şiddetli itirazı üzerine bu işten vazgeçilmiştir. Ziya Paşa böyle bir teşebbüsün zannedildiği gibi fayda değil zarara yol açacağı görüşündeydi. İlk başta bazı kazançlar getirirse de, son tahlilde işleri daha da kötü hale getirdi.³²

²⁹ *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, s. 72 – 79; Sakızlı Ermenak, *Usul-i Sikke-i Osmâniye*, s. 508 – 522.

³⁰ 18 Temmuz 1893 (4 Muharrem 1311), BOA. DH.MKT, 89/15; *İhsâiyat-ı Maliye (1326)*, İstanbul 1329, s. 204; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, Varidat-ı Umûmiye Hülâsası kısmı (bütçe metninde bu kısımda sayfa numarası yoktur. Ancak zikredilen başlık altında akçe farkı geliri gösterilmektedir); Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 267.

³¹ 14 Temmuz 1903 (18 Rebûlâhir 1321), BOA. Y.PRK.UM, 65/66.

³² Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442 – 1930)*, c. 4, s. 133 – 161.

Yukarıda da belirtildiği üzere herhangi bir mecburiyet yoksa hiçbir masrafa altın lira sarf edilmemesi devletin temel prensibiydi. Altın olarak istikraz edilen bir meblağ, geri ödeme sırasında gümüşle ödeme imkânı varsa akçe farkıyla beraber gümüşle ödeniyordu.³³ Benzeri bir uygulama askerî birliklerin elbise masrafı olarak ödenmesi gereken 20.000 liranın tediyesi esnasında ortaya çıkmıştı. Elbise masrafını ödemek için 2.000.000 kuruş ödenmiş, ayrıca akçe farkı olarak 55.000 kuruş daha verilmişti. Böylece yapılan ödeme lira başına 102,75 kuruş olmuştu. Anlaşılan bu rakam mecdiye 19 kuruş hesabıydı. Aksi takdirde daha fazla akçe farkı ödenmesi gerekirdi.³⁴ Piyasadan yapılan satın almalarda altın yerine gümüş verildiğinde akçe farkı vermekten kaçmak pek mümkün olmuyordu. Ancak devlet maaş ve bazı sıradan harcamalarda akçe farkı vermekten kaçınabiliyordu. Girit Valisi'nin maaş ödemesiyle ilgili belgelere yansıyan anlaşmazlık buna örnektir. Vali maaşı olan 300 altın liraya karşılık kendisine 30.000 kuruş verilmesinin doğru olmadığını öne sürmüş, akçe farkı talep etmiştir. Merkezi hükümet talebi reddetmiştir.³⁵

Kimi zaman altın ile ödenmesi gerekmeyen kalemlerde altınla ödeme yapılmış, ayrıca ödeme esnasında altın 100 kuruş üzerinden hesaplanmıştı. Yapılan hata tespit edilince bundan sonra ilgili kişiye altın lira ile ödeme yapılmaması, daha evvel lira 100 kuruş hesabıyla yapılan ödemelerden oluşan zararın akçe farkı alınarak tazmini istenmiştir.³⁶ Bu tür bir yanlışlık Rusya Seyr-i Sefâin Kumpanyası vapurlarının kömür sarfiyatı için ödeme yapılırken yaşanmıştı. Devlet gerekli ödemeyi altın olarak yapmış, ancak daha sonra şirketin bu iş için harcamalarını gümüş mecdiye ile yaptığı anlaşılıyordu. Bunun üzerine kurumdan akçe farkı talep edilmişti. Şirket bu nedenle 12 lira 92 kuruşluk bir parayı iade etmek zorunda kalmıştı.³⁷ Başka bir olayda ise tersine bir durum yaşanmıştı. Devlet altın olarak ödemesi gereken bir parayı gümüşle ödemiş, bunun üzerine akçe farkı ödemek zorunda kalmıştı. Surre tahsisatı için Trabzon ağnam rüsumu karşılık gösterilerek Nemlizâde Ahmed Efendi'den 2.500 lira borç alınmış, geri ödenirken Trabzon mal

³³ 12 Eylül 1893 (1 Rebûlevvel 1311), BOA. Y.PRK.PT, 9/48.

³⁴ 21 Ekim 1903 (29 Receb 1321), BOA. BEO, 2200/164935.

³⁵ 25 Ekim 1892 (3 Rebûlâhir 1310), BOA. DH.MKT, 2014/79

³⁶ 26 Ağustos 1907 (17 Receb 1325,) BOA. MV, 116/107.

³⁷ 11 Kasım 1895 (23 Cemâziyelevvel 1313), BOA. BEO, 703/52661.

sandığından 2.500 lira karşılığı mecrediye verilmişti. Bu duruma itiraz eden Ahmed Efendi zarar ettiğini öne sürmüş, bunun üzerine kendisine 13.135 kuruş akçe farkı ödenmişti. Anlaşılan ilk ödeme lira 100 kuruş hesabıyla yapılmış, bu durum Ahmed Efendi'nin kayba uğramasına yol açmıştı. Daha sonra verilen akçe farkıyla Ahmed Efendiye lira başına 105,25 kuruş verilmiş oldu.³⁸

Akçe farkı meselesi Osmanlı hükümetinin yabancı devletlerle de sıkıntılar yaşamasına yol açmıştı. 1880 yılında kararname yayınlandıktan sonra Osmanlı hükümetine yabancıların hangi rayiç üzerinden ödeme yapacağı hususunda anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Mesela îlâmat harçlarını mecrediye 19 kuruş hesabıyla ödemek istemeyen ecnebler, ödemeyi 20 kuruş hesabıyla yapacaklarını söyleyerek hükümete şiddetle itiraz etmişlerdi. Konuya sefaretlerin dâhil olması Osmanlı hükümetini büyük sıkıntıya sokmuştu. 30 Haziran 1880 tarihinde konu hükümet tarafından ele alınmış, meselenin daha fazla büyümemesi için geri adım atılmıştır. Ecneblerin îlâmat harçlarını mecrediye 20 kuruş hesabıyla ödemeye devam etmesi, ancak eşitlik ilkesi gereği Osmanlı vatandaşlarından da aynı şekilde ödeme kabul edilmesi kararı alınmıştı. Bir diğer karar ise ödemeler 20 kuruş hesabıyla kabul edilse de, hesapların mecrediye 19 kuruş hesabıyla tutulmasıydı.³⁹ Benzeri bir anlaşmazlık ve müzakere süreci gümrük resimleri ödenirken mecrediyenin kaçtan hesaplanacağı hususunda da yaşanmıştı.⁴⁰ Yabancıların mecrediye 19 kuruş hesabıyla ödeme yapmayı kabul etmesi, ceplerinden %5 civarında fazla para çıkması anlamına geliyordu.

Gümüş sikkelerin değer kaybı maaşlarını bu sikkelerle aldıkları için memur zümresini de ciddi derecede etkilemişti.⁴¹ Akçe farkının yol açtığı karışıklıklar yüzünden kendilerine maaş ödenirken farklı uygulama yapılmasını isteyenler, kayıp yaşadığı iddiasıyla ilave ödeme talep edenler ortaya çıkabiliyordu. Bu tür bir karışıklık Gemlik'te yaşanmıştı. Esasında memurların maaşları mecrediye 19 kuruş hesabıyla veriliyordu. Ancak Gemlik belediye tabibine maaşı mecrediye 20 kuruş hesabıyla ödenmişti. Bu duruma itiraz eden doktor üst makamlara başvurmuş,

³⁸ 14 Mart 1893 (25 Şaban 1310), BOA. ŞD, 346/38.

³⁹ 6 Temmuz 1880 (28 Receb 1297), BOA. HR.İD, 241/55.

⁴⁰ BOA.ŞD, 2492/13.

⁴¹ 5 Mart 1899 (21 Şubat 1304), BOA. Y.PRK.HH, 21/13.

neticede Dâhiliye Nezareti maaşın mecrediye 19 kuruş hesabıyla verilmesi gerektiğini bildirmişti. Böylece tabibin maaşını alırken yaşadığı %5 civarındaki kayıp ortadan kalkmıştır.⁴² Osmanlı Devleti hizmetine giren yabancılara maaşları altın lira olarak veriliyordu. Bunların ölümünün ardından varislerinden maaş almaya hakkı olan var ise onların da maaşları aynı şekilde ödeniyordu.⁴³

Devletin şahıslarla yaptığı alışverişler esnasında da birtakım karışıklıklar veya sorunlar yaşanabiliyordu. Kâğıthane civarındaki bağlarının bir kısmını ve müstemilatını Dârülaceze Komisyonu'na satan Rıza ve Nuri isimli iki kardeşe ödemenin mecrediye 19 kuruş hesabıyla yapılacağı hususunda taahhütte bulunulmuştu. Ancak daha sonra kendilerine ödeme mecrediye 20 kuruş hesabıyla yapılırca duruma itiraz etmişler, sattıkları bağ karşılığında verilecek 5.500 kuruş mecrediye 19 kuruş hesabıyla ödenmişti. Böylece ellerine 5.789 kuruş geçmiş oldu. Eğer ödeme mecrediye 20 kuruş hesabıyla yapılsaydı %5,26 oranında zarar etmiş olacaktı.⁴⁴

Altın liranın hazineye 14 Mart 1909 (1325 mâlî yılı başı) tarihinden itibaren 102,60 kuruş üzerinden kabul edilmeye başlanması daha önceki işlemleri etkileyebilecek bazı sonuçlar doğurmuştur. Kısa bir süre önce hazineye altın lira 100 kuruş hesabıyla ödeme yapmış olanlar yeni düzenlemeye itiraz etmişler ve zararlarının tazminini istemişlerdir. Bu konuda Kosova bölgesinde yaşanan hadise oldukça öğreticidir. 1324 mâlî yılı (1908 – 1909 yılları) Priştine kazası âşar ihalesi için mültezimlerden alınan paranın içindeki altın liralara 100 kuruştan hesaplanmıştı. Daha sonra lira mal sandıklarına 102,60 kuruştan kabul edilmeye başlanınca mültezimler ortaya çıkan akçe farkının iadesini yahut borçlarına mahsubunu istemişlerdi. Bu husus Kosova Defterdarlığı tarafından merkezi hükümete sorulmuş, İstanbul alınan kararların geriye dönük işlemeyeceğini ifade ederek talebi reddetmiştir.⁴⁵

Hazine ve devlet dairelerinin Osmanlı Bankası'yla münasebetlerinde sık sık sikke tebdil edildiği için bir hayli akçe farkı ortaya çıkıyordu.⁴⁶ Bu

⁴² 17 Nisan 1902 (8 Muharrem 1320), BOA. DH.MKT, 481/72.

⁴³ 29 Mart 1893 (11 Ramazan 1310), BOA. HR.TH, 128/142.

⁴⁴ 22 Ekim 1892 (Selh Rebûlevvel 1310), BOA. DH.MKT, 2023/13.

⁴⁵ 28 Mart 1893 (22 Rebûlâhîr 1327), BOA, TFR. I.KV, 220/21915.

⁴⁶ 23 Temmuz 1906 (1 Cemâziyelâhîr 1324), BOA. ŞD, 2756/52.

yüzden hazinenin zararını en aza indirmek amacıyla bazı düzenlemeler yapıldı.⁴⁷ Osmanlı Bankası'nda hazine için açılmış hesaplarda altın lira ve gümüş meciדיye için ayrı kısımlar tesis edildi. Hazineden verilen ödeme emirlerinde de meciדיye ve lira için ayrı talimatlar gönderiliyordu. Eğer meciדיye cinsinden ödeme talimatı verildiğinde hesapta meciדיye yoksa veyahut altın lira cinsinden ödeme emri geldiğinde altın lira yoksa ödeme diğer para cinsinden yapılır ama akçe farkı hesaba katılırdı.⁴⁸ Resmî dairelerce bir yerden başka bir yere gönderilen paralar için akçe farkı kesilemeyeceği, mahalli rayicin değil meciדיye 19 kuruş rayicinin esas alınması gerektiği yönünde de düzenleme yapıldı.⁴⁹ Osmanlı Bankası Rumeli Vilâyet-i Selâsesi'nin mâlî idaresinde husûsî bir rol üstlendiğinde de hükümetle banka arasındaki işlemlerde akçe farkı meselesi göz önünde bulunduruldu. Altın lira ve gümüş meciديyeler ayrı ayrı değerlendirildi.⁵⁰

Akçe farkı sorununun çözümü için hükümete sık sık başvurular yapılmasına rağmen uzun yıllar boyunca dişe dokunur bir adım atılamadı. Ancak hükümet 14 Aralık 1909 tarihinde bir komisyon kurulmasını sağladı. Komisyon Maliye Nezareti'nden yetkililer, İstanbul'daki önemli bankaların idarecileri, Reji ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nden temsilciler ile yurtdışından davet edilen bazı uzmanlardan oluşuyordu. Uzun müzakerelerin ardından 21 Haziran 1911 tarihinde komisyon konuyla ilgili raporunu sundu. Söz konusu rapor daha sonra yürürlüğe girecek kanuna hazırlık olacaktı.⁵¹ Nihayet 1916 yılında çıkarılan Tevhid-i Meskûkât Kanunu'yla meciديyenin değeri tekrar 20 kuruşa yükseltildi. Devlet hazinesi meciديyeyi olması gerektiği gibi 20 kuruştan, lirayı 100 kuruştan alıp vermeye başladı.⁵²

⁴⁷ 25 Aralık 1908 (1 Zilhicce 1326), BOA. TFR.I.KV, 213/21211.

⁴⁸ 1 Ağustos 1906 (10 Cemâziyelâhir 1324), TFR.I.MN, 100/9954. Osmanlı Bankası'nın Rumeli Vilâyet-i Selâsesi'ndeki husûsî mâlî rolü ve bunun ayrıntılarına dair bakınız: André Autheman, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane*, çev. A. Berktaş, İstanbul 2002, s. 165 – 167.

⁴⁹ 13 Kasım 1893 (1 Teşrinisani 1309), BOA. MF.MKT, 186/104.

⁵⁰ 1 Ağustos 1906 (10 Cemâziyelâhir 1324), BOA.TFR.I.MN, 100/9954.

⁵¹ 6 Mart 1916 (1 Cemâziyelevvel 1334) BOA. İ.DUİT, 92/17; *İhsâiyat-ı Maliye (1325)*, s. 219 – 220.

⁵² BOA. İ.DUİT, 92/17; "Tevhid-i Meskûkât Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1928, c. 8, s. 892 – 894.

Döneme Ait Parasal Büyüklüklerin Ne İfade Ettiği Nasıl Hesaplanabilir?

Döneme ait belgelerde, muhasebe kayıtlarında veya herhangi bir tamirat/tadilat işini gösteren keşif defterinde vs. evrakta geçen parasal büyüklüklerin gerçek karşılığı nedir? Tarihçiler söz konusu parasal büyüklüklerin ne ifade ettiğini nasıl tespit edebilir? Mesela mecdiye 19 kuruş hesabıyla 20.520 kuruşluk bir ödemeden veya yapılacak işin maliyetinden bahsediliyorsa bu ne ifade eder? Mecdkiye 20 kuruş hesabıyla 20.520 kuruştan farkı nedir? 1880 tarihli kararnameye göre Osmanlı para sisteminin değer ölçüsü yüz kuruşluk altın liraydı. O vakit evrakta gümüş kuruş olarak verilen büyüklükler altın liraya çevrilirse anlamlı ve sabit bir değer ölçüsü özelliği kazanır. Peki, bu işlem nasıl yapılmalıdır?

Osmanlı merkez evrakında yani İstanbul'daki resmî dairelerde hazırlanan evrakta zikredilen rakamlar söz konusu olduğunda doğal olarak İstanbul piyasasındaki rayiç değerleri esas alınmalıdır. Bu süreçte altın liranın İstanbul piyasasındaki değeri 108 kuruş civarında dalgalanmaktaydı. Bazen iniş çıkışlar olsa da, karar kıldığı seviye aşağı yukarı 108 kuruştı. Günlük kurlar dönemin gazetelerinde düzenli olarak ilân edilmekteydi. Gazetelerden alınan ve belirli bir tarihe ait olan veriye göre eldeki kuruş cinsinden rakamlar altın liraya çevrilebilir. Dönemin gazetelerinde verilen bilgiye göre 5 Ocak 1885 tarihinde bir altın liranın kıymeti piyasada 108 kuruş 2 paraydı.⁵³ Kuruş 40 para olduğuna göre 108,05 kuruştı. Ancak bu rakam mecdkiye 20 kuruş hesabıyla liranın kuruş karşılığını gösteriyordu. Elimizdeki kuruş olarak verilen rakam mecdkiye 20 kuruş hesabıyla ifade edilmişse yapılması gereken sadece, söz konusu rakamı 108,05'e bölmektir. Böylece eldeki kuruş cinsinden rakamın altın lira karşılığını bulunur. Mesela mecdkiye 20 kuruş hesabıyla 21.600 kuruşluk bir rakam söz konusuysa bunun altın lira olarak karşılığı 199,907 liradır.⁵⁴

Eldeki rakam mecdkiye 19 kuruş hesabıyla ifade edilmişse bunun altın lira karşılığını nasıl bulabiliriz? Bunun da iki yolu vardır. İlki evrakta geçen rakamı mecdkiye 20 kuruş hesabına dönüştürmektir. Örneğin arşiv

⁵³ 5 Ocak 1885 (18 Ra 1302), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 1, s. 6.

⁵⁴ $21.600 / 108,05 = 199,907$

belgesinde geçen rakam mecdiye 19 kuruş hesabıyla 20.520 kuruş olsun. Bunu mecdiye 20 kuruş hesabıyla ifade etmek için 19'a böler, 20 ile çarparız. Böylece elimizdeki rakam 21.600 olur.⁵⁵ Bu da 108,05'e bölüldüğünde mecdiye 19 kuruş hesabıyla 20.520 kuruşun altın lira karşılığı bulunur: 199,907 lira.

Mecdiye 19 kuruş hesabıyla 20.520 kuruşun altın lira karşılığını bulmanın bir diğer yolu ise 108,05'in mecdiye 19 kuruş hesabıyla karşılığını bulmak ve 20.520'yi bu rakama bölmektir. 108,05'in mecdiye 19 kuruş hesabıyla karşılığını bulmak için, 20'ye bölüp, 19'la çarpılır. Sonuç 102,647 küsur çıkar. 20.520'yi bu rakama böldüğümüzde ise yine 199,907 altın lira çıkar.⁵⁶

13 Mart 1906 tarihli bir kayda göre Emlak-ı Hümâyün İdaresi piyasadan ihtiyacı olan 36 lirayı temin etmişti. Altın liranın bir tanesi için 108 kuruş ödenmişti. Altın için ödenen toplam para miktarı mecdiye 19 kuruş hesabıyla 3.693,6 kuruş; mecdiye 20 kuruş hesabıyla 3.888 kuruştur.⁵⁷ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere eldeki kuruş cinsinden para eğer mecdiye 20 kuruş hesabıyla ise 108'e bölünmesi gerekiyordu. Eğer mecdiye 19 kuruş hesabıyla ise iki yol vardı. Ya 19'a bölüp, 20 ile çarparak mecdiye 20 kuruşa çevirip, ardından 108'e bölmek; yahut 108'i 20'ye bölüp 19'la çarparak bir altın liranın mecdiye 19 kuruş hesabıyla karşılığını bulmak, ardından eldeki kuruş cinsinden rakamı buna bölmek.

11 Nisan 1889 tarihli bir kayda göre ise Emlak-ı Hümâyün İdaresi ihtiyaç duyduğu 242 altın liranın her bir tanesine piyasa fiyatı olan 108,70 kuruş ödemiş, toplam ödeme mecdiye 20 kuruş fiyatıyla 26.305,4 kuruşu bulmuştur. Yapılan ödemenin mecdiye 19 kuruş fiyatıyla karşılığı ise 24.990,13 kuruştur.⁵⁸ Bu örnek de yukarıdaki çıkarımları doğrular.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere söz konusu olan tek bir rakamsa, o tarihteki altın kurunu bulmak ve gerekli çevirme işlemini yapmak çok zor değildi. Yahut arşiv belgesinde altın liranın piyasa fiyatı

⁵⁵ $[(20.520 / 19) \times 20] / 108,05 = 199,907$

⁵⁶ $20.520 / [(108,05/20) \times 19] = 199,907$

⁵⁷ 13 Mart 1906 (17 Muharrem 1324), BOA. ML. EEM, 658/53.

⁵⁸ 11 Nisan 1889 (30 Mart 1305), BOA. ML. EEM, 110/87.

zaten veriliyorsa bunu liraya çevirmek çok kolaydı. Ancak çok sayıda ve farklı tarihlere ait rakamlar söz konusu ise ve bunların tamamının altın liraya çevrilmesi gerekiyorsa ne yapılmalıdır? Eldeki kuruş cinsinden rakam mecdiye 20 kuruş hesabıyla ise bu durumda altının değerini 108 kuruş kabul etmek ve kuruş olan bütün rakamları 108'e bölmek tercih edilebilir. Tam değilse bile gerçek değere çok yakın sonuçlara ulaşılacaktır. Eldeki rakam mecdiye 19 kuruş hesabıyla ise, bunu altın lira cinsinden ifade etmek için 102,6'ya bölmek gerekecektir. Ancak eldeki rakam alternatif rayiçlerin cârî olduğu taşra vilayetlerine ait bir parasal büyüklüğü ifade ediyorsa işler biraz daha karışıyordu. Bu durumda o bölgede geçerli olan mecdiye lira kurunu bulmak ve ona göre işlem yapmak gerekecektir.

Bütün bu hususlara ilaveten altın lira olan rakamların günümüz için ne ifade ettiği meselesine de temas etmek faydalı olabilir. Bilindiği üzere bir liranın içinde 6,6 gram saf altın mevcuttu.⁵⁹ Eldeki lira miktarı 6,6 ile çarpılırsa bahse konu meblağın kaç gram altına tekabül ettiği tespit edilir. Bulunan miktar güncel gram altın fiyatıyla çarpılırsa söz konusu meblağın bugün neye karşılık geldiği kolayca anlaşılabilir.

Sonuç

Osmanlı para tarihinin en enteresan dönemlerinden biri, Meskûkât Kararnâmesi (1880) ile Tevhid-i Meskûkât Kanunu (1916) arasına tekabül eden dönemdir. Bu dönemde gümüş ve altın sikkelerin değiştirilmesi esnasında ortaya çıkan akçe farkı ve mecdiyenin hesaplanış biçimine göre ortaya çıkan akçe farkı Osmanlı maliyecilerini çok uğraştırmıştır. 1880 yılında çıkarılan kararnâmeyle atılan adımlardan biri olan ve 20 kuruşluk mecdiyenin değerini 19 kuruşa düşüren karar, akçe farkı meselesinin büyük bir probleme dönüşmesine yol açmıştır. Bu yüzden dönemin bürokratları ve maliyecilerinin bir kısmı atılan bu adımın faydadan çok zarar getirdiği kanaatindeydi.

Üstelik devlet mecdiyeleri hazineye 19 kuruşa kabul ederken, altın liralara hazineye giriş fiyatını piyasa fiyatının altında tutmuştur. Kendisi lirayla ödeme yaparken ise lirayı piyasa fiyatından hesaplamıştır. Bu nedenle devlet hazinesine yapılan ödemelerde gümüş sikkeler ağırlık kazanmıştır. Ahali altın sikkeleri elinde tutmaya, gümüşleri devlete

⁵⁹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 225.

vermeye gayret etmiştir. Halk nasıl altın sikkeleri elinde tutuyorsa, devlet de ödemelerini gümüşle yapma çabasına girmiştir. Ancak hazinenin altın lirayla yapması gereken ödemeleri de vardı. Bu yüzden bütçede yıllık yarım milyon lira kadar bir akçe farkı zararı ortaya çıkmıştır.

Hazineden altın çıkışı esnasında piyasa fiyatına uygun bir kurdan hesaplanmasına kısa sürede izin verilmesine rağmen, hazineye altın girişi esnasında piyasa fiyatıyla uyumlu bir rakamın belirlenmesi için 14 Mart 1909 tarihine kadar beklemek gerekecekti. 1909 yılında alınan karar durumu değiştirmiş, hazineye altın sikkelerin daha fazla gelmeye başlamasını sağlamıştır.

Resmî kurumların ve hazineyle ilişkili dairelerin işlemlerinde, hesaplarında ve kayıtlarında akçe farkı yüzünden birtakım değişiklikler ve düzenlemeler yapması gerekmiştir. Akçe farkı meselesini tam anlamıyla kavrayamayan kimi memurların yaptığı hatalar, zahmetli bir mesai sonucunda düzeltilebilmiştir. Osmanlı maliyecilerini büyük sıkıntılara sokan akçe farkı meselesinin çözülebilmesi için 1916 yılında Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nun çıkarılmasını beklemek gerekmiştir. Kanun mecdiyenin değerini aslına, 19 kuruştan 20'ye yükseltmiş, liranın değerini ise 100 kuruş olarak tespit etmiştir. Yapılan düzenleme hazinenin işlemlerinde yaşanan sorunları ve maliyecilerin sıkıntılarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Evkaf Defterleri (EV.d), nr. 31210.

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 703/52661; 4314/323517; 2200/164935; 3393/254446.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Muhasebe Kalemî Evrakı (DH.EUM.MH), 14/39; 15/18.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (DH.MKT), 89/15; 481/72; 2014/79.

Hariciye Nezareti Tahrirat Odası Evrakı (HR.TH), 128/142.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (MF.MKT), 186/104.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdiriyeti Evrakı (ML.EEM), 86/25; 110/87; 230/25; 301/84; 419/22; 658/53; 793/29; 802/1; 1119/83858; 1290/96677.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD), 346/38; 379/57; 2693/4; 2756/52.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 97/21; 116/107.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 220/21915; 213/21211.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Manastır Evrakı (TFR.I.MN), 100/9954.

Yıldız Perakende Hazine-i Hassa Evrakı (Y.PRK.HH), 21/13.

Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT), 9/48.

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM), 65/66.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak (TSMA.E): nr. 631/101.

Sürelî Yayınlar

5 Ocak 1885 (18 Ra 1302), *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, nr. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Autheman, André, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane*, çev. A. Berktaş, İstanbul 2002.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası, İstanbul.

Eldem, Edhem, "Genel Kargaşa ve İdare-i Maslahat: XIX. Yüzyılda Osmanlı Para Sistemi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 2022, s. 81 – 131.

Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, İstanbul 1330, I. cilt.

İhsâiyat-ı Maliye (1325), İstanbul 1327.

İhsâiyat-ı Maliye (1326), İstanbul 1329

"Meclis-i Meb'usanın İn'ikadında Kanuniyeti Tasdik Olunmak Üzere Meskûkât-ı Osmaniye Hakkında Kararnâme Layihasıdır" *Düstur*, Birinci Tertip, İstanbul, Zeyl c. 1, s. 67 – 69.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442 – 1930)*, 4. cilt.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.

Sakızlı Ermenak, "Usul-i Sikke-i Osmâniye", *Ulûm-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, 1 Nisan 1326, c. 1, sayı: 4 – 16, s. 508 – 522.

"Tevhid-i Meskûkât Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1928, c. 8, s. 892 – 894.

Toprak, Zafer, *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914 – 1918*, İstanbul 2003.

Ek-2. 27 Ağustos 1903 (14 Haziran 1319), BOA. ML.EEM, 442/44.

ML.EEM.00442.00044.001

Emlak-ı Hümâyün İdaresi gümüş mecdiyeye ihtiyaç duyduğu için 50 altın lirayı piyasada bozdurmuş, bunun sonucunda tanesi 108 kuruştan kurumun kasasına 5.400 kuruş girmişti. Bu işlem sonucunda ele geçen meblağ kayıtlara mecdiye 19 kuruş hesabıyla geçirilmişti. 5.000 kuruşu alınan, 130 kuruşu akçe farkı olarak adlandırılmışti. Bu iki rakamın toplamı olan 5.130 kuruş aslında 5.400 kuruşun mecdiye 19 kuruş hesabıyla karşılığıydı. Burada dikkat çekici olan akçe farkının da mecdiye 19 kuruş hesabıyla kayda geçirilmiş olması ve kurum açısından kâra/gelire yol açmasıydı.

Extended Abstract

This study mainly focused on three different issues. The first is the nature of agiotage and how it emerged; secondly, the problems caused by agiotage in finance; third what an amount given with account the mecdiye at 19 guruş means. Around these three main issues, the effect of the agiotage on the Ottoman finance between 1880 and 1916 was emphasized.

The Ottoman Empire issued Coinage Decree in 1880, as a result of which the value of silver coins was reduced by 5%. Mecdiyes, the most popular silver coin in the market, which were worth 20 guruş when they were first introduced to the market, would now be accepted at 19 guruş for payments made to treasury. In the background of these regulations, there was a decrease in silver prices in the world markets since the 1870s. The decree was issued to solve the problems caused by the fall in silver prices. But these decisions had many negative consequences. One of the most important of these was the issue of agiotage. This problem felt its impact strongly until 1916. In this period, agiotage that emerged during the exchange of silver and gold coins and the agiotage which emerged according to the way the mecdiye was calculated, troubled the Ottoman financiers. Therefore, some of the bureaucrats of the period thought that this step was an unnecessary step with little benefit and much harm. They thought that if the state had not reduced of the value of the mecdiye and it just had stopped the minting of the mecdiye, even this would have been enough to solve the problem. The most benefit provided to the state by the reduction of the value of the mecdiye to 19 guruş with the decree of 1880, was the fact that tax revenues increased by 5%.

After 1880, the state treasury began to accept mecdiye for 19 guruş and gold liras for 100 guruş. As a result of this situation, everybody brought their silver coins to the treasury for tax payments and kept the gold coins for themselves. Meanwhile, the treasury began not to receive gold, as the gold lira was circulating around 108 guruş in the market. Despite this, the state continued to accept gold liras below the market value until 1909. For this reason, the people exchanged the liras with money changers (sarrafs) and made their payments to the treasury with silver. Thus, they made a profit of 2.5 guruş.

The state treasury, which was flooded with silver coins, needed gold for payments abroad. Therefore, they were providing gold lira by paying commission from the market. Aforementioned commission, namely the agiotage, was approximately 8% with account the mecrediye at 20 guruş, it was about 2.6% with account the mecrediye at 19 guruş. In this case, it caused the treasury to lose about half a million lira annually. In return for this loss, a profit of agiotage occurred in favor of the treasury. The amount of this income was around 60,000 liras per year between 1903-1906. Considering the damage incurred by the treasury due to the agiotage, this figure was quite insufficient. As of March 14, 1909 (beginning of the 1325 fiscal year), the fact that the lira was accepted for payments to the treasury at a rate suitable for the market price had an immediate effect. The use of gold lira in payments to the treasury increased significantly.

The issue of agiotage not only caused half a million lira in the budget, but also caused many other problems and troubles in the financial system. State offices had to keep separate accounts for the mecrediye and lira in order to avoid any confusion due to agiotage. In addition, in order to avoid any confusion in the records of expenditures, the expression "account the mecrediye at 19 guruş" started to be used, when talking about monetary aggregates. Thus, it was clarified how the said expenditure was calculated, and possible calculation errors and misunderstandings were tried to be avoided.

Official institutions and treasury-related departments had to make some changes and adjustments in their transactions, accounts and records due to the agiotage. The mistakes made by some civil servants, who could not fully grasp the issue of the agiotage, could be corrected as a result of hard work. Significant problems emerged in the payments to be made by foreigners to the Ottoman government. Foreigners who know that reducing the mecrediye to 19 kuruş means an increase of 5% in their payments, made many objections for the mecrediye to be counted as 20 guruş in their payments to the Ottoman government.

The depreciation of silver coins had a serious impact on the civil servants, as they received their salaries with these coins. There could be people who demanded additional payments on the grounds that their salaries were miscalculated, mistakes were made due to the agiotage,

and they suffered financial loss. During the transactions made by the state with individuals, disagreements or some confusions could arise about the currency of the payment.

Another issue adressed in this study is what exactly does a monetary amount with account the mecrediye at 19 guruş mean? According to the decree of 1880, the value measure of the Ottoman monetary system was a hundred kuruş gold lira. Only then, if the aggregates given as silver cents in the document are converted into gold liras, they become a meaningful and constant measure of value. If it is a single number, it is enough to find the mecrediye gold exchange rate of that date and make the necessary conversion. However, what should be done if there are a large number of figures from different dates and all of them need to be converted into gold lira? If the number in guruş is with account the mecrediye at 20 guruş, then it is necessary to accept the value of gold as 108 guruş and divide all the numbers in guruş by 108. If the number is with account the mecrediye at 19 guruş, it will be necessary to divide it by 102.6 to express it in gold lira. Thus, results very close to the true value will be achieved.